

HITLERS BEUL

DE GESCHIEDENIS VAN DE NAZI-OPPERRECHTER
DIE OPDRACHT GAF TOT DE MOORD
OP DUIZENDEN DUITERS

HELMUT ORTNER

JUST
PUBLISHERS

Voorwoord

Of het zinvol is vandaag de dag nog over het nationaalsocialistische verleden te schrijven, werd me de afgelopen twee jaar tijdens het werken aan dit boek vaak gevraagd. Door mensen die van mening zijn dat dit verleden – nadat er bijna een halve eeuw is verstreken – inderdaad ‘verleden tijd’ is; door kennissen die stelden dat ook achter een zo belastende geschiedenis als de Duitse ooit een keer een punt zou moeten worden gezet. Ik wees erop dat de meeste Duitsers – en zeker niet alleen de oudere generatie – nog altijd niet willen weten wat hun vaders en grootvaders tussen 1933 en 1945 aangericht en toegestaan hebben. En ik probeerde aan de hand van voorbeelden duidelijk te maken welke collectieve en individuele pogingen ondernomen werden om de belaste geschiedenis van zich af te schuiven. Dikwijls waren twijfels en onbegrip en niet zelden protest mijn deel.

Niet alle Duitsers waren nazi’s geweest, niet aan alle handen kleefde bloed, niet alleen de Duitsers hadden gruweldaden begaan. Mij klonk dit als een poging tot rechtvaardiging in de oren, als schuldverdringing.

Natuurlijk, ook in Duitsland waren er mensen die zich schaamden en verdriet hadden over wat er tijdens Hitlers regime was gebeurd. Maar feit is dat er ook toen al veel meer mensen waren die, eenmaal het vege lijf gered, de gebeurtenissen die ze hadden meegemaakt verdrongen in plaats van zich verantwoordelijk te voelen voor de eigen geschiedenis. Een volk op de vlucht voor het eigen verleden. Dat gold toen – en vandaag de dag?

Wil de naoorlogse generatie, waartoe ik behoor – dus de generatie die, om de Duitse bondskanselier Helmut Kohl te citeren, met ‘de genade van de late geboorte’ gezegend is –, nu eindelijk een streep achter een nog tamelijk recent belast verleden zetten? Is deze politiek en

moreel schuldeloze generatie eindelijk vrijgesteld van de confrontatie met het Hitlerregime en zijn erfenis? Of: begint de verantwoordelijkheid van deze generatie niet bij de vraag hoe ze tegenover de schuld van haar (groot)ouders staat? Of ze de herinnering eraan wil bewaren?

In dit boek gaat het om schuld en boetedoening, om falen en lafheid. Om moed, oprechtheid en verzet. Om daders en slachtoffers. Om verdringing en verloochening. Om de menselijke herinnering.

Het exemplarische middelpunt van dit boek is een mensen verachtende nationaalsocialistische instelling die er zonder de gewillige ondersteuning en medewerking van juristen niet geweest was: het Volksgerechthof. Dit hof heeft de laatste jaren veel aandacht van geschiedkundigen, juristen, politici en auteurs gekregen – zoals in groter verband voor het thema ‘justitie onder het Derde Rijk’ in het algemeen geldt. De belangstellende lezer kan daardoor de fatale weg volgen die justitie in het Derde Rijk vanaf het euforische begin tot het verwoestende einde heeft afgelegd. Maar hoewel er veel over de ontstaansgeschiedenis, organisatie, functie en dagelijkse praktijk van het Volksgerechthof is geschreven, is de literatuur over het leven van Roland Freisler tot dusver zeer beperkt gebleven. Met zijn naam is het gruwelijkste tijdperk van het terreurtribunaal verbonden. Freisler was van 1942 tot 1945 president van het Volksgerechthof, maar al in 1934 een gedreven ‘voordenker’ van een nationaalsocialistisch recht – zijn carrière, invloed en dood worden in dit boek geschilderd. Hoe ontpopte een jonge gymnasiast uit een kleinburgerlijk conservatief milieu zich tot een genadeloze beschikker over leven en dood? Hoe ontwikkelde zijn fanatieke gedachtewereld zich? Waar kwamen zijn onverbiddeleke rechtsopvattingen vandaan?

Zeker, een puur persoonlijke biografie levert zelden nieuwe, verrassende inzichten op. De geschiedenis kan niet worden gereduceerd tot prominente personen en het private. Freisler werd in het verleden simpelweg tot het duivelse monster van de nationaalsocialistische justitie gebombardeerd, meestal met de bedoeling de misdaden van duizenden van zijn collega-rechters te relativiseren. Feit is echter dat Freisler

geen duivel in rode toga was... nee, hij was een bijzonder consequent uitvoerder van de nationaalsocialistische rechtsopvatting.

Daarom heb ik ervoor gekozen de persoon Freisler te belichten tegen de achtergrond van en in samenhang met de instellingen van het nationaalsocialistische recht en te documenteren hoezeer hier sprake was van een twee-eenheid. Het levensverhaal van Roland Freisler wordt in de context van zijn tijd geplaatst – aan de hand van tal van documenten –, ook omdat zijn rol zich niet alleen tot die van president van het Volksgerechtshof beperkte. Freisler als advocaat, ambtenaar, publicist en nationaalsocialistisch rechter die, vrij van elk opportunisme, de wet nooit overtrad maar die hoogstens in de zin van het naziregime uitlegde en genadeloos toepaste. Wie als beklagde voor hem stond, kon – vooral in de laatste oorlogsjaren – op de dood rekenen. Dit boek gaat daarom ook over de slachtoffers, hun levensgeschiedenissen, hun lot. Een uitvoerig hoofdstuk is aan hun doodvonnissen gewijd. Vonnissen als zwijgende getuigen van een genadeloze justitie.

Bij mijn onderzoek voor dit boek heb ik veel ooggetuigen gesproken. Mensen die voor het Volksgerechtshof stonden, ter dood waren veroordeeld en alleen overleefden doordat het einde van de oorlog de uitvoering van het vonnis voorkwam. Mensen die als rechter naziwetten toepasten, wrede vonnissen velden, niet zelden met dodelijke gevolgen voor de veroordeelden. Enkelen van hen – was mijn indruk – konden desalniettemin prima met deze zware ‘erfenis’ leven. Ze beschouwen zich als ‘onschuldig belasten’, wier geloof in het vaderland ‘door de politiek’ misbruikt werd. Vrijwel niemand gaf toe zich persoonlijk verantwoordelijk te voelen. Van schaamte geen spoor.

Integendeel, ze voelden zich niet zelden zelf slachtoffer van een ‘noodlottig tijdperk’. In de gesprekken die ik met voormalige nationaalsocialistische rechters en aanklagers voerde, bespeurde ik nauwelijks twijfel over het eigen handelen. Een moeilijk te verteren zelfingenomenheid.

Toen er jaren geleden ophief ontstond over Hans Filbinger, minister-president van de deelstaat Baden-Württemberg, vanwege zijn doodvonnissen als marinerechter in de oorlogsjaren – wat uiteindelijk,

onvrijwillig en zeker niet typerend voor de naoorlogse tijd, tot zijn aftreden leidde –, bedacht toneelschrijver Rolf Hochhuth het begrip ‘verschrikkelijke jurist’. Deze ‘verschrikkelijke juristen’ houden ook vandaag de dag nog de rechtmatigheid van hun vonnissen staande. Naar de beschamende rechtvaardiging ‘wat destijds recht was, kan vandaag geen onrecht zijn’ hadden vóór Filbinger al talloze andere nationaalsocialistische rechters gegrepen.

Het is de na 1945 uitentreuren herhaalde verontschuldiging dat ze de letter van de wet moesten gehoorzamen. Feit is dat Duitse rechters tussen 1933 en 1945 met opportunistische – en soms fanatieke – koelbloedigheid van de grondwet van Weimar een vodge papier hebben gemaakt en met georganiseerde bruutheid formeel geldend recht gewetenloos toepasten. Geen van hen werd hiertoe gedwongen. Nee, ze handelden naar eigen goeddunken. Ze waren de juridische handlangers en uitvoerders van de nationaalsocialistische staat. Enkelen van hen leven nog altijd te midden van ons. Als hoogbejaarden, in comfortabele omstandigheden en met hoge pensioenen uit de staatskas. De meesten er nog altijd van overtuigd dat ze destijds slechts hun plicht hebben gedaan.

Roland Freisler was geen duveltje uit een hels doosje, nee, hij kwam voort uit de rijen van het Duitse volk. Zijn carrière was een ‘Duitse carrière’. Hij was een meedogenloze vertegenwoordiger van een meedogenloze justitie. Een consequente handlanger van een moorddadig systeem. Een exemplarische moordenaar in toga – en het waren de Duitsers die zijn daden, zijn handel en wandel, zijn carrière mogelijk maakten.

Dit is een boek tegen het vergeten. Want niet het vergeten, maar het herinneren maakt ons vrij.

Helmut Ortner

PROLOOG

Een doodvonnis – oftewel: de tweede carrière van Roland Freisler

Vrijdag 17 november 1944. Een bestelwagen met gesloten laadruimte brengt de eenentwintigjarige Margot von Schade tegen tien uur in de ochtend van het Berlijnse huis van bewaring Moabit naar de Bellevuestrasse – naar het Volksgerechtshof. Zwigend zit ze tegenover twee andere vrouwen: de drieëntwintig jaar oude Barbara Sensfuss en de vierentwintigjarige Käthe Törber. De aanklacht tegen hen luidt ‘ondermijning van de weerbaarheid’. Over een uur begint de behandeling van de zaak. Wat hebben ze met hen voor? Wat kan ze verwachten?

Pas vanochtend had men haar en de twee andere vrouwen verteld dat vandaag het proces plaatsvond. Nu, rijdend door de straten van Berlijn, waarvan ze achter de brede rug van de chauffeur slechts een glimp door de voorruit opvangt, voelt ze zich ellendig. En alleen. Ze denkt aan haar familie: haar moeder, haar stiefvader, haar broers en zussen. Waar zijn ze? Ze is bang.

Een uur later: een grote zaal met witgekalkte wanden. Voor de tafel van de rechter staan drie stoelen – de stoelen voor de beklaagden. Daarnaast hebben zich geüniformeerde bewakers opgesteld. Ze maken een intimiderende indruk: ‘Hier maak je geen schijn van kans,’ zeggen hun gezichten. De wand voor haar wordt van plafond tot vloer bedekt door een bloedrode hakenkruisvlag. Ervoor, op een smalle sokkel, staat een bronzen buste van Hitler. Margot von Schade staart als

gehypnotiseerd naar het reusachtige rode vlaggendoek, dat een dreigende indruk op haar maakt. Ze werpt een korte blik op de publieksbanken. Een anonieme massa. Bruine en zwarte uniformen. Ze hoort een dof gemompel van stemmen. Alles blijft schimmig, onwerkelijk.

‘Opstaan!’ – het commando van een bewaker snerpt door de rechtszaal. Plotseling treedt er stilte in. De deur rechts van de tafel van de rechter gaat open. De rechtbank komt binnen. Rode toga’s, rode baretten, grijze en zwarte uniformen – de bijzitters. Voorop de voorzitter: Roland Freisler. Ze kijkt hem recht in de ogen. Hun blikken kruisen elkaar kort. Hij kijkt op zijn horloge. De rechtszitting begint...

Margot von Schade volgt het tribunaal als in trance. Later, ze weet niet meer hoeveel tijd er inmiddels verstreken is, schrikt ze op: ‘Verdachte Von Schade! Opstaan!’ Door Freislers snijdende stemgeluid is ze opeens klaarwakker. Punt voor punt leest hij de aanklacht voor. Nee, hij leest ze niet voor, het is een langgerekt gebrul. Na de ‘laaghartige en achterbakse aanslag van 20 juli op onze Führer,’ barst hij vol pathos en theatraal gebarend los, heeft de beklaagde zich in het openbaar in ondermijnende zin uitgelaten. Nadat de speciale berichtgeving over de ‘wonderbaarlijke redding van de Führer’ via de radio was uitgezonden, had de beklaagde minachtend opgemerkt: ‘Pech gehad...’ En daar was het niet bij gebleven. De ‘misdadige officieren die de aanslag pleegden,’ waren, zo had de beklaagde in het openbaar verklaard, ‘niet laf geweest, maar hadden juist moed getoond’.

Een golf van ontzetting gaat door de rijen met toehoorders. De ontzetting wordt nog groter als Freisler met van verontwaardiging bevende stem een woord uit de akte van beschuldiging citeert dat iedere overtuigde nationaalsocialist als toppunt van verdorvenheid in de oren moet klinken: ‘Klotekorporaal’ had dit liederlijke meisje de Führer genoemd – ‘ongelooflijk!’.

Freisler raakt buiten zichzelf van woede. Zijn fanatieke blik is op Margot von Schade gericht. Ze kijkt naar de grond. Hoe moet ze zich tegen deze razende monoloog teweerstellen? Hoe moet ze zich verdedigen? Als het haar dan toch lukt de tirade van Freisler te onderbreken, wordt ze al na een paar zinnen bars terechtgewezen. Is er dan in de hele zaal niemand die haar te hulp schiet? Waar is haar advocate? Margot von Schade voelt zich machteloos. Uitgeleverd. In de steek gelaten.

Eerder al, toen de twee medebeschuldigden, die hier echter als getuigen à charge tegen haar optreden, binnenkwamen, had ze zich willen uitspreken. Vertellen hoe het werkelijk zat. Uitleggen wat er toen echt was gebeurd, na de radio-uitzending op 20 juli. Maar Freisler had haar het woord ontnomen.

Enkele stappen van haar vandaan zitten de twee vrouwen die ooit vertrouwelingen van haar waren en die nu alle schuld op haar afschuiven. Ze willen hun hachje redden, anders niets. Margot von Schade beseft: bij dit tribunaal is elke vorm van verraad welkom. Het is een les voor de toehoorders in de zaal, die zo kunnen zien en meemaken wat er met iemand gebeurt die zichzelf buiten de ‘volksgemeenschap’ plaatst. Zoals in de tijd van de heksenvervolgingen, denkt ze. En ik ben hier de heks, veroordeeld tot de brandstapel...

Op een gegeven moment, ze is dan allang moe geworden en kan het macabere schouwspel niet meer volgen, hoort ze het monotone stemgeluid van haar advocate. Het slotpleidooi van de verdediging klinkt routineus en onverschillig. Maar is het eigenlijk wel ‘haar’ advocate? Nee, deze vrouw geniet haar vertrouwen niet. Hoe zou het ook kunnen? Ze hebben elkaar eenmaal – slechts een paar minuten – voor het proces in het huis van bewaring gesproken. Deze advocate weet niets van haar, wil ook niets van haar weten. Voor haar is ze een ‘geval’ als vele andere, een ‘dossiernummer’. Ze is door de rechtbank aangewezen en vervult haar plicht, zoals van haar wordt verwacht.

Nu het kille tribunaal ten einde loopt, beseft Margot von Schade opeens hoe groot het gevaar is waarin ze verkeert. In de afgelopen uren hoorde ze hoe haar twee medebeklaagden door de rechtbank als ‘misleide’ maar ‘in wezen’ toch rechtschapen ‘volksgenotes’ werden behandeld; hoe hun advocaten ontlastende argumenten aandroegen, ja zelfs hoe Freisler begripvolle woorden voor het gedrag van beiden overhad.

Hoe anders dan bij haar. Al vanaf de eerste minuut voelde ze de geprikkelde afwijzing van Freisler. Waarom? Omdat ze van adellijke komaf is? Geldt na 20 juli iedereen met ‘von’ in zijn achternaam als samenzweerder van Von Stauffenberg? Krijgt zij de volle laag van Freisler omdat in haar antwoorden de deemoedige bekentenis ontbreekt die hij van haar verwacht?

Dergelijke gedachten gaan door haar heen. Heeft Freisler niet eer-

der al cynisch opgemerkt: ‘Dat is de familie, de omgeving waaruit de verdachte afkomstig is...’ Heeft hij niet met gespeelde verontwaardiging geroepen: ‘Zeg met wie je omgaat – en ik zeg je wie je bent...?’ Alles is in belastende zin tegen haar gebruikt, zelfs de brief die haar zus Gisela naar haar in de cel gestuurd heeft en die vanzelfsprekend door de beambten is onderschept en als belastend materiaal bestempeld is. In die brief schreef Gisela over een gezellige bijeenkomst – men had gedanst, gedronken... Freisler ziet dat alles slechts als bewijs van haar decadente familieafkomst. Deze jonge Margot von Schade, deze weerpannige blaag die zelfs de moed had de Führer ‘op schaamteloze wijze in het openbaar te beledigen’, die in haar ondermijnende uitspraken het mislukken van de aanslag zelfs betreurde, deze laaghartige persoon moet als afschrikwekkend voorbeeld gesteld worden...

De rechtbank gaat in raadkamer. Maar is de beslissing niet allang gevallen? Terneergeslagen en opgewonden zit Margot von Schade op haar stoel. De tijd lijkt stil te staan. Ze heeft het gevoel in een vacuüm te verkeren.

Op een gegeven moment, Margot von Schade heeft dan elk gevoel voor tijd verloren, betreden de rechter en bijzitters de zaal weer. De uitspraak van het vonnis. De stem van Freisler schalt door de zaal:

‘Verdachte Sensfuss – opstaan!

Vrijspraak!

Verdachte Törber – opstaan!

Vrijspraak!

Ze krijgt een sprankje hoop. Wanneer de twee medeverdachten worden vrijgesproken, kom ik er misschien wel met een gevangenisstraf af...

‘Verdachte Von Schade – opstaan!’

Ze slaat haar ogen op. Voor haar: rode toga’s, rode vaandels... de buste van de Führer...

‘Wegens ondermijning van de weerbaarheid, steunverlening aan de vijand, defaitistische uitspraken en landverraad veroordeel ik u... tot de dood!’

Tot de dood? Ik? Dat kan niet waar zijn... ik ben geen misdadigster, geen moordenaress... veroordeling tot de dood! Terwijl Freisler de motivering van het vonnis opleest, probeert ze de gruwelijke be-

tekenis van het gerechtelijk vonnis tot zich te laten doordringen. Een doodvonnis? Is dit dan opeens het einde? Vanwege enkele lichtzinnige opmerkingen tijdens een gezellig samenzijn? De twee anderen waren er toch ook bij, hebben ook gelachten, lol gehad. Waarom worden zij dan vrijgesproken? Waarom word ik ter dood gebracht?

De doodstraf voor zoiets – onmogelijk!

Ze zoekt naar het gezicht van haar stiefvader. Ze weet dat hij zich onder de toehoorders bevindt. Is het waar? Klopt het? Zal ik, moet ik sterven? Heeft op deze zeventiende november het noodlot me achterhaald? Wacht me nog slechts de valbijl?

Margot von Schade, die tegenwoordig Margot Diestel heet, heeft overleefd. Het voortijdige einde van het Duizendjarige Rijk heeft haar leven gered. De opmars van het Rode Leger voorkwam de tenuitvoerlegging van het vonnis. Ze heeft de luchtaanvallen in haar cel ongedeerd doorstaan, evenals de kwellende overplaatsing van Berlijn naar de gevangenis in het Saksische Stolpen. Daar zou in de laatste oorlogsdagen een moedige bewakingsbeambte geen gehoor geven aan het bevel de gevangenen bij het naderen van de vijand dood te schieten. In plaats daarvan gaf hij – terwijl de Russische troepen voor de poorten van de stad stonden – ontslagbewijzen uit: ‘Margot von Schade wordt per direct ontslagen.’ Stempel, paraaf, datum. Het was 3 mei 1945.

Vier dagen later ondertekende kolonel-generaal Jodl in de Noord-Franse stad Reims de Duitse capitulatie. De oorlog was afgelopen.

Vierentwintig jaar later begon Margot von Schade – een van de weinigen die het konden navertellen – haar levensverhaal op te schrijven. Haar jeugd, het verraad, de arrestatie, het doodvonnis van het Volkgerechtshof, de afmattende lijdensweg door de gevangnissen, de voortdurende doodsangst – eigenlijk wilde ze alleen haar kleinkinderen daarvan deelgenoot maken. Ze moesten weten hoe het er destijds in Duitsland toging. Bijna per toeval ontstond zo een ontroerend document. De herinneringen aan de jaren van verschrikking – op schrift gesteld door haar man, Arnold Diestel – vonden hun weg naar een uitgever. Het boek moest de opgroeiende generatie de ogen openen.

Want: ‘Wat destijds plaatsvond, mag nooit meer gebeuren.’

Margot Diestel ziet zichzelf achteraf niet als verzetsstrijdster, nee,